

ZOOLÓGIA RÉGÉSZ MÓDRRA,

AVAGY MI FÁN TEREM A RÉGÉSZETI ÁLLATTAN?

Csippán Péter

70

A

régészeti állattan
vagy archeozoológia a régészeti ásatások során napvilágra került állatcsontleletek vizsgálatával és régészeti értelmezésével foglalkozik.

A Kárpát-medence történetéből nem ismerünk olyan néppességet, amelynek tagjai ne fogyasztottak volna húst kisebb vagy nagyobb mennyiségben. Ennek pedig legegyszerűbb bizonyítéka a lelőhelyekről előkerülő, hulladékként hátramaradt, lerágott csont. A csontleletek java része tehát az étkezéssel áll szoros összefüggésben, tanulmányozásuk során elsősorban arról nyerhetünk információt, hogy mit is ettek az egykoron élt emberek. A húsevés ténye persze önmagában még nem meglepő jelenség, az azonban, hogy a rendelkezésre álló húsforrásokból mit és hogyan fogyasztottak el, milyen faj milyen korú és nemű egyedeinek húsát kedvelték, már jelentős régészeti és gazdaságtörténeti információ.

Késő rézkori szarvasmarha-áldozat
Rákoscabáról

Bökönyi Sándor és Matolcsi János tevékenységének köszönhetően 1971-ben Magyarországon került megrendezésre a *Domestikationsforschung und Geschichte der Haustiere* munkacímű konferencia, amelynek eredményeképp létrejött a régészeti állattannal foglalkozó szakemberek nemzetközi szervezete, az International Council for Archeozoology (ICAZ).

A szervezet mára több mint félezer tagot számlál.

A magyar archeozoológia rövid története

Magyarországon az első régészeti feltárásból származó állatcsontleletekkel foglalkozó tanulmány a paleontológus Kubinyi Ferenc nevéhez fűződik, aki 1859-ben az *Akadémiai Értesítő*ben tette közzé *A teve és a ló, állat- és őslénytani s a Magyarok keletről kijövetelére vonatkozólag történelmi tekintetben* című munkáját.

Az ásatag csontok jelentőségét a régészet berkein belül először Rómer Flóris ismerte fel, aki már 1868-ban szorgalmazta a Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának és a Magyar Királyi Egyetem Állattani, Állatbonctani Gyűjteménytárának szorosabb együttműködését, hiszen mint írja: „...az első emberek házieszközei, élelmiszerei, lakásai..., melyek együttvéve az emberi őstörténelem ugyanannyi fő és nélkülözhetetlen tényezői”.

A rendszeres archeozoológiai vizsgálatokra azonban még csaknem egy évszázadot kellett várni. Az 1950-es években meginduló kutatás elsősorban az állatorvos végzettségű Bökönyi Sándor és az agrármérnök Matolcsi János nevéhez volt köthető. (Munkájukat tanítványaik, Bartosiewicz László, Alice M. Choyke és Vörös István folytatták.) Fontos azonban megemlítenünk két őslénytudós, Kretzoi Miklós és Jánossy Dénes nevét is, akik szintén számos régészeti csontanyagot dolgoztak fel és értelmeztek.

Úgy szeretlek, majd' megeszlek

Az állatcsontleletek legnagyobb része tehát lerágott csont, a húsfogyasztás tárgyi bizonyítéka. A kérdés azonban az, hogy ezen keresztül mi mindent képviselhetnek még ezek a leletek.

Az étkezés a mindennapi élet meghatározó része. Egyszerre kielégítése egy biológiai szükségletnek és komoly szociális esemény. Azokkal eszünk, akikkel tartozunk, és azt esszük, amit ők is elfogyasztanak. Nagy valószínűséggel nem volt ez másképp a régmúltban sem. Azt, hogy milyen állat mely részei fogyaszthatóak egy közösség tagjai számára, kulturális normatívák, előírások szabályozzák. Ezek a normatívák megszabják, hogy mi engedélyezett, és mi számít tiltottnak a húsfogyasztás tekintetében. Az állatcsontleletek tehát ezt az ízlés- és értékrendszert is közvetítik számunkra. E jelenségnek talán legszembetűnőbb hazai példája a hódoltság kori török katonaság lakta települések és a korabeli keresztények lakta települések csontanyagának különbsége. A muszlim hitű katonaság számára ugyanis a sertéshús fogyasztása tilos volt, így a hozzájuk köthető leletanyagból a sertéscsontok szinte teljes egészében hiányoznak. Ebben az esetben a hiány maga a bizonyíték.

A múltbéli társadalmakban az állatok társadalmi szerepe lényegesen nagyobb lehetett, mint napjainkban. Az állatok nem csupán az „élő négy lábú konzerv” szerepét töltötték be,

hanem sok esetben az emberénél nagyobb fizikai erő forrását vagy akár a társat is jelenthették.

Az egyes fajok őrző-védő funkciója, míg más fajok igaereje komoly segítséget jelenthetett a korabeli közösségeknek. E kapcsolat szorosságát jól mutatja, hogy ezek az állatok megjelennek művészi ábrázolások témájaként, de akár még a vallási életben is komoly szerepet tölthettek be. Példának okáért a késő rézkori úgynevezett badeni népség egészben elhantolt állatvázai lelő-körülményeik (azaz régészeti kontextusuk) alapján valamilyen ismétlődő, rituális cselekedet tárgyi emlékei lehetnek. A mai tudásunk alapján áldozatnak gondolt állatoknak tehát szoros kapcsolata volt e késő rézkori népséggel hiedelemvilágával.

Régészeti CSI állatokkal

A régészeti állattan azonban korántsem csupán a húsevés vizsgálatáról szól. Az állatok feldolgozásának módja úgyszintén sok mindenről árulkodik. A csontokon megfigyelhető durvább, vagy finomabb darabolásnyomok az aprításhoz használt eszközök technikai fejlettségén túl a közösség anatómiai ismereteiről is tanúskodnak. Az elsődleges, illetve a másodlagos (azaz a „konyhai”) darabolásnyomok alapján a feldolgozás folyamata sok esetben felvázolhatóvá válik. Igaz sohasem a teljes váz áll ehhez rendelkezésünkre, de az azonos csontmaradványokon újra és újra ismétlődő nyomok valószínűsítik az adott darabolási

művelet általánosságát. A régi korok embere azonban nem csupán az állatok húsát fogyasztotta, hanem leölt egyedek bőrét (prémjét), szarutülkét (szarvasféléknél az agancsot), illetve csontjait is hasznosította. Ez utóbbiak a régészeti korok műanyagjai voltak. A csont, de főleg az agancs, kedvező tulajdonságainak köszönhetően kiválóan megmunkálható és a fánál lényegesen ellenállóbb nyersanyagoknak bizonyultak, így belőlük számtalan használati eszköz vagy dísz tárgy készült.

„Viking macska”. Borostyánból készített apró macskafigura. Björkö, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

Macska megégett csontjai. Valsta, Norrunda, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

A 19. század közepén egy dán őslénytani kutatócsoport a tengerpartokon fellelhető, úgynevezett kagylóhalmok képződését tanulmányozta. A feltárás során őskori eszközöket, cserepeket találtak, amelyek kapcsán a kutatócsoport tagjai a halmokat első alkalommal konyhahulladékként értelmezték. Az elnevezés a kutatócsoportban tevékenyen résztvevő zoológus-hoz, Japetus Steenstruphoz köthető.

Ugyan a húsfogyasztás szűrőjén keresztül, de a csontok méretei, formája, avagy a rajtuk megmutató kóros elváltozások alapján képet alkothatunk a régen volt állatok fizikai méreteiről, egészségi állapotáról, sok esetben neméről és koráról. Ezek az információk keresztül pedig valamelyest beleláthatunk az állatok korabeli gazdasági szerepébe, jelentőségébe is.

A csontokon megfigyelhető traumák (törések, fertőzések) nyomai pedig nem csupán a betegség jelenlétét, hanem gyógyulásuk esetében az állat túlélését is mutatják, amely annak megbecsültségét, értékét bizonyítja. Egy gyógyult törés egyben a továbbéléshez kapott esély egyértelmű jele is lehet.

Csontok között

Az állatcsontleteket feldolgozó munka ideális esetben már a terepen megkezdődhet, ha az archeozoológus szakember részt tud venni az ásatáson. Sajnos azonban erre sok esetben nincsen mód, de ha személyesen nem is, közvetlen tanácsaival segítheti az ásatás vezetőjét a csontletek felszedésével, csomagolásával, tisztításával kapcsolatban. Mint minden más leletanyag esetében, a csontleteknél is kiemelten

Ló mellső lábközépcsontjából készült késő középkori csontszánpal Debrecenből

Kubinyi Ferenc

fontos, hogy a feltárás, a csomagolás és a tisztítás során a lehető legkevesebb sérülés érje őket, hiszen bármennyire is apró legyen egy roncsolódás, az bizony jelentős információvesztés forrása lehet. (A feldolgozás során a szakember a csontletről a lehető legtöbb adatot igyekszik felvenni. Az állatfaj, a csont típusa, irányultsága, méretei és tömege, mind-mind rögzítésre kerülnek.)

A csontvégek elmozdulásával (diszlokáció) gyógyult törés nyomai fiatal macska jobb oldali combcsontján, a török kori Budáról

Azért is fontos ez, mert a csontokból kinyerhető adatok mennyisége már a földbe kerülésük előtt csökkenni kezd, és ez a folyamat a hosszú földben töltött időn keresztül egészen a végleges gyűjteményi elhelyezésig tart. A veszteség mértékét számos fizikai, biológiai és kémiai folyamat befolyásolja, jelentőségük összesen azonban olyan nagy, hogy a leletképződéssel mára önálló altudomány is foglalkozik: ez a tafonómia.

A fentiekből talán látszik, hogy a régészeti állattan mennyire összetett tudomány. A szemre sokszor jelentéktelennek tűnő, töredezett állatcsontleletek jelentős mennyiségű információt hordoznak a korabeli emberekről, állatokról egyaránt. Fiatal, formálódó tudományunknak mára különböző kutatási irányvonalai alakultak ki, amelyek megmutatják és egyszerűsítik meg a kereteit. Ilyenek például a háziállatok történetének, a vadászott állatok történetének, az állatok társadalmi szerepének kutatása, amelyek mellett természetesen jelentős szerepet játszik a klasszikus őslénytani-zoológiai, valamint a napjainkban egyre fontosabb iránynak mutató archeogenetikai kutatás is.

Jóllehet az archeozoológia minden egyes megállapítását csupán a húsfogyasztáson keresztül teheti meg, ez már önmagában is kulturális következtetést enged, hiszen: az vagy, amit megesszel!

Vágásnyomok szarvasmarha könyökcsontján, a késő neolitikumból

A tafonómia a szovjet paleontológus, Ivan A. Jefremov nevéhez köthető, aki az 1940-es években felhívta a figyelmet ezekre a leletpusztító folyamatokra, és megalkotta az őslénytan új ágának nevezett tudományt. A név a görög *tafosz* („sír”) és *nomosz* („történet”) szavakból tevődik össze. Jóllehet Jefremov pusztán őslénytani leletekkel foglalkozott, elmélete elsősorban azokra vonatkozik, ám azonos tényezők működnek a régészeti leletek esetében is, sőt a régészeti leletképződés folyamata még további kulturális faktorokkal is kiegészül. (Jefremov tudományos munkássága mellett egyébként jelentős sci-fi szerző is volt, tudományos-fantasztikus könyvei magyar nyelven is olvashatóak.)